

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

**ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

Филологиялық серия
1997 жылдан бастап шығады

**ВЕСТНИК
ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3528

№4 (2024)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия

выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

О постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ KZ30VPY00029268

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность

публикация материалов в области филологии

Подписной индекс – 76132

<https://doi.org/10.48081/ZQUS9819>

Бас редакторы – главный редактор

Жусупов Н. К.

д.ф.н., профессор

Заместитель главного редактора

Анесова А. Ж., *доктор PhD*

Ответственный секретарь

Уайханова М. А., *доктор PhD*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Дементьев В. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Еспенбетов А. С., *д.ф.н., профессор*

Трушев А. К., *д.ф.н., профессор*

Маслова В. А., *д.ф.н., профессор (Белоруссия)*

Пименова М. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Баратова М. Н., *д.ф.н., профессор*

Аймухамбет Ж. А., *д.ф.н., профессор*

Шапауов Ә. Қ., *к.ф.н., профессор*

Шокубаева З. Ж., *технический редактор*

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

<https://doi.org/10.48081/EBVE1229>

***А. Қ. Нұрбанова**

Торайғыров университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2116-1228>

*e-mail: aigulkisap@mail.ru

ҚАЗАҚ АҒАРТУШЫЛАРЫ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАР

Бұл мақалада бірегей рухани мазмұны мен этикалық-эстетикалық ерекшеліктері бар қазақ мәдениетін жаңарту процесі талданады. Мақала авторлары адамгершілік мәселелеріне жүгіну, оларды түсіну және қазақ халқының руханиятын жаңғырту қазіргі Қазақстанның өзекті міндеттерінің бірі деп санайды. Кеңестік кезең туралы айтылмаған қазақ ойшылдарының тамаша галактикасының этикалық мұрасы сараланады. Авторлар қазақтардың философиялық этикасы бір орында тұрмағанын көрсетеді: әлеуметтік-мәдени контекст өзгерді, онымен бірге өз заманының сын-тегеуріндеріне жауап бере отырып, философиялық-этикалық ой өзгерді және дамыды. Қазақ ойшылдарының философиялық шығармашылығының қалыптасуы мен дамуының негізгі кезеңдері өз халқының тағдырын жақсы жаққа өзгертуге ұмтылған жаңа қағидаттар мен идеяларды ұсынумен байланысты болды. Қазақ философиялық этикасы өзінің ерекше ұлттық сипатын жауаптарда емес, сұрақтар қоюда, проблематиканы таңдауда алады. Адамның құндылық бағдарларының негізі белгілі бір құндылық жүйесі болып табылады, оның ішінде адам санасында тұлғаны қоршаған әлеммен таныстыру процесінде қалыптасқан моральдық құндылықтардан тұрады. Мақалада қазақ жазушы-ойшылдары ұлттық дәстүр үшін ғана емес, әлемдік этикалық ойдың қазынасын толықтыра отырып, оның шегінен асып түсетін күрделі экзистенциалдық мәселелерді тұжырымдады деген қорытындыға келеді.

Кілтті сөздер: этикалық ой, қазақ халқы, руханият, жаңғыру, адамгершілік, зияткерлік мәдениет.

Кіріспе

Қоғам – бұл әртүрлі әлеуметтік қатынастардың күрделі жүйесі. Қоғамдық қатынастар материалдық және рухани болып бөлінеді. Материалдық қатынастар біздің санамыздан тыс қалыптасады және оған тәуелсіз өмір сүреді. Рухани қатынастар адамдардың санасынан бұрын қалыптасады. Олардың арасындағы байланыс делдалдық сипатқа ие: әлеуметтік санада көрінетін материалдық қатынастар рухани қатынастардың негізі болып табылатын белгілі бір рухани құндылықтарды тудырады. Қоғамның рухани өмірінің негізі – рухани қызмет. Оны сананың қызметі ретінде қарастыруға болады, оның барысында табиғи және әлеуметтік құбылыстар туралы белгілі бір ойлар мен сезімдер, бейнелер мен идеялар пайда болады. Бұл қызметтің нәтижесі адамдардың әлемге деген белгілі бір көзқарастары, ғылыми идеялар мен теориялар, моральдық, эстетикалық және діни көзқарастар болып табылады.

Рухани қызметтің ерекше түрі – бұл көптеген адамдардың игеруі үшін рухани құндылықтарды тарату. Мұндай қызметтің нәтижесі – адамдардың рухани әлемін қалыптастыру, яғни қоғамның рухани өмірін байыту.

Рухани іс-әрекеттің қозғаушы күштері болып саналатын рухани қажеттіліктер – адамның рухани шығармашылыққа деген ішкі уәждері. Олар мазмұны жағынан объективті, яғни адамдардың өміріндегі барлық жағдайлардың жиынтығымен шартталған және олардың айналасындағы әлеуметтік-табиғи әлемді рухани игеру қажеттілігін білдіреді. Сонымен қатар рухани қажеттіліктер формада субъективті болып табылады, өйткені олар адамдардың ішкі әлемінің, олардың санасы мен өзіндік санасының көрінісі ретінде көрінеді.

Рухани өмірдің маңызды жағы – рухани тұтыну. Рухани тұтыну объектілері мейлі ол өнер туындылары болсын, мейлі моральдық және діни құндылықтар болсын, тиісті қажеттіліктерді қалыптастырады.

Рухани құндылықтарды өндіру және тұтыну рухани қатынастар арқылы жүзеге асырылады. Танымдық, моральдық, эстетикалық және басқалар сияқты рухани қатынастардың түрлері ерекшеленеді. Рухани қатынастар, ең алдымен, адамның ақыл-ойы мен сезімдерінің белгілі бір құндылықтарға, сайып келгенде, барлық шындыққа қатынасы. Қоғамда қалыптасқан рухани қатынастар адамдардың күнделікті қарым-қатынасында, оның ішінде отбасылық, өндірістік, ұлттық және т.б.

Қазіргі ғалымдар моральдық мәселелерді түсінуге көбірек бет бұруда. Ең алдымен, жаһандану жағдайында жалпы маңызды рухани құндылықтар, адамзаттың біртұтас моральдық санасын қалыптастыру мүмкіндігі туралы мәселе кеңінен қарастырып жүр. Бұл мәселе қазақ халқының мәдени-тарихи дәстүрінің этикалық құрамдас бөлігін жаңаша түсінуге тырысатын

Қазақстанның қазіргі ғалымдары үшін де ерекше орын алады. Қазақ ойшылдарының этикалық мұрасына үндеу қазақ зияткерлік мәдениеті әлемін өзінің ұлттық ерекшелігі бар және әлемдік философиялық оймен диалогке түсетін мәдениет ретінде жаңа көзқарас пен түсінуді қажет ететін қазіргі қазақстандық қоғам мен мемлекет үшін аса маңызды мәнге ие болып отыр. Қазіргі қазақстандық тілтанушы, әдебиеттанушы ғалымдар қазақ халқының дәстүрлі құндылық – семантикалық бағдарлары мен рухани мұрасына қайта оралу қазақтардың ұлттық сана-сезімін қалыптастырудың мәдени-тарихи өзегіне айналатынын және Қазақстан Республикасының азаматтығын қалыптастыруда аса маңызды рөл атқаратынын айқын түсінеді.

Зерттеу нысаны: қазақ ағартушыларының еңбектеріндегі рухани-адамгершілік құндылықтар.

Зерттеу пәні: рухани-адамгершілік құндылықтар туралы зерделеген отандық ғалымдардың еңбектері.

Мақсаты: рухани-адамгершілік құндылықтар туралы зерделеген отандық ғалымдардың тұжырымдарына талдау жасау.

Материалдар мен әдістері

Мақаланы жазу барысында ғылыми материалдар мен әдістер қолданылды. Зерттеу материалы ретінде жарық көрген ғалымдардың ғылыми еңбектері (диссертация, монография, мақала т.б.) алынды. Жұмыс барысында алға қойылған мақсат-міндеттерге орай жинақтау, сипаттау, баяндау әдістері қолданылды. Аталған тақырыптың өзіндік ерекшеліктерін көрсетуде талдау, салыстыру әдіс-тәсілдері пайдаланылды.

Нәтижелер және талқылау

Біз өзіміз үшін қазақ мәдениетінің дәстүрлерін қайта ашамыз, идеялары ұзақ уақыт бойы үнсіздік саласында болған қазақ философтарының, ақындарының, діни ойшылдары мен қоғам қайраткерлерінің рухани мұрасына қайта ораламыз. Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің (1858–1931), Шәкәрім Құдайбердіұлының (1858–1931) және басқа да ойшылдардың ағартушылық және этикалық мұраларын талдау олардың қойған көптеген сұрақтары, сондай-ақ айтылған идеялары қазіргі қазақстандық философия үшін өзектілігін жоғалтпағанын көрсетеді. Белгілі қазақ ойшылы Абай былай деп жазды: «данышпан немесе ойшыл тек өзінің шеберлігімен, тәжірибесімен жоғары рухани күштердің санасына жеткен және махаббат пен шындықты міндетті түрде біріктіретін адамды ғана атауға болады» [1, 225-б.]. Айтылғандарды, әрине, оның ізбасарлары Шәкәрім мен Мәшһүр Жүсіп Көпеевке жатқызуға болады. Олардың идеялары қазақ халқының рухани дәстүрін байытты. Шәкәрім мен Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің адамгершілік көзқарастарын бүгінде «қазақ халқының болашағына серпіліс, оның руханилігі халық тарихында жинақталған ең жақсысын сақтайды және

болашақтың белсенді субъектісі, әлемді өзгертпес бұрын, өзінді өзгерт» қағидаты бойынша өмір сүретін субъект болуға көмектесетін жаңа бағытты қалыптастырады» деп атауға болады [2, 104-б.].

Шынында да, әр халықтың өзіндік тарихи дәстүрлері, мәдени негіздері бар. Әр халық бұл тәжірибені ұлттық және мәдени-тарихи ерекшеліктерін ескере отырып, ана тілінде білдіреді. Мұның бәрі бізге тұтас философиялық дәстүрді құрайтын ұлттық алуан түрлілік туралы айтуға мүмкіндік береді.

Шәкәрімнің философиялық стиліне шығыс поэтикалық дәстүрі ғана емес, сонымен бірге Ресейдің көптеген философтары мен жазушыларымен қарым-қатынас әсер етті. Ол үшін ерекше оқиға Л. Толстоймен танысу болды. Шәкәрім өзін шәкірті деп санап, Л. Толстойға деген ерекше көзқарасы туралы бірнеше рет жазған. Бұл ойшылдардың әділеттілік туралы ойлары бір-бірімен үндеседі және терең идеялық үйлесімділікке ие. Толстой да, Шәкәрім де жеке жетілдіру идеясына негізделіп, адамның ар-ожданы, адалдығы, қадір-қасиеті, оның әлемге деген рухани-адамгершілік қатынасы, оның мінез-құлқы мен іс-әрекетінің этикалық нормасы деп есептеді. Гуманистік ойшылдар ар-ождан адамның шындыққа деген ұмтылысынан туындайтынына және адамға, ең алдымен, әділдік, өз міндеттемелеріне адалдық, сондай-ақ орындалатын істің моральдық сипатына ішкі сенімділік талаптарын қоятынына сенімді болды [3, 62-б.].

Қазақтың этикалық ойындағы тағы бір ірі тұлға – Мәшһүр Жүсіп Көпеев. Оның еңбектерінде адамның өзін-өзі жетілдіруге деген ұмтылысының болмауы оның адамгершілік құлдырауына әкелуі мүмкін деген ой негізделеді. Бұл жерде адам табиғатының сенімсіздігі мен әлсіздігі емес, қазақ халқының көптеген қиыншылықтарының қайнар көзі болып табылатын шамадан тыс жайбарақаттық жатқаны, тәкаппарлық пен жалқаулық адамның бойындағы өмірлік ұмтылыстарды жоятыны, рухани дамуды тоқтата отырып, адам бағдарларын жоғалтатыны және жеке тұлғаның сөзсіз деградациясы басталатыны туралы ой айтылады. Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің пікірінше, адамдардың көптеген мәселелерінің ішкі себептері бар және қоғамды айыптамас бұрын өзінді, жауапсыз және пассивті болмысыңды өзгерту керектігі айтылған [4, 70-б.]. Адам тек өзін-өзі жетілдірген кезде ғана бақытқа жол ашылады.

Бақыт – өмірге деген рухани, ізгі және парасатты көзқарастың нәтижесі. Оған әр адам қол жеткізе алады. Ойшыл үшін бақыт сыртқы нәрсе емес, адамның ішкі сезімі екендігі сөзсіз болды. Ол әрқайсымыздың ішімізде өмір сүреді. Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің түсінігіндегі бақыт адамгершілік пен адамгершілікке негізделген өзін-өзі анықтауда жатыр. Бұл – адамның жоғары болмысқа үнемі көтерілуі. Мәшһүр Жүсіп Көпеев ойлар мен тілектердің тазалығына негізделген бақыт болмыстың жеке мақсаты мен мәні емес,

адамгершілік өмір салтының салдары мен нәтижесі деп есептеді. Ойшылдың мұндай идеялық көзқарастары дәстүрлі қазақ мәдениетінің гуманистік құндылықтарының ішінен, сондай-ақ XX ғасырдың басындағы рухани және зияткерлік жағдайдың әсерінен қалыптасқан [5, 68-б.].

XX ғасырдың алғашқы онжылдықтарындағы дәуір, ең алдымен, көшпелі қазақтардың өмір салты мен ойлауына жаһандық өзгерістер әкелген жаңа үлгідегі қоғамның қалыптасуымен ерекшеленді. Тарихи өзгерістер мен дәстүрлі өмір нормаларының құлдырау кезеңінде қазақ халқының зияткерлік мәдениеті ерекше айқын көрінгені белгілі. Шындықты түсінудің жаңа тәсілдері қалыптасады, перспективалар өзгеріп, әлемнің жаңа бейнесінің элементтері қалыптасады, философиялық және діни басымдықтар өзгереді [6, 98-б.].

Әр адамның өз, жеке құндылықтарының бағажы бар, ол басқа адамдардың құндылықтарынан ерекшеленеді. Адамзаттық құндылықтардың маңызды категорияларының бірі – адамгершілік. Адамгершілік құндылықтар – бұл этикалық мұраттардың жиынтығы, адам өмірінің тарихи және әлеуметтік тұрғыдан анықталған жоғары принциптері. Адамгершілік құндылықтар адамдардың жақсылық пен жамандық туралы идеяларын бейнелейді, олар бақыт пен бақытсыздық, махаббат пен жеккөрушілік, еңбек, адалдық және т.б. туралы түсініктерді қоса алғанда, моральдық нормалар мен ұғымдардың барлық жиынтығын қамтиды. Адамгершілік құндылықтар адамның дамуы мен оның қызметін басқарады, кез келген маңызды мәселе бойынша позицияны анықтайды, оның айналасындағы әлем, қоғам ішіндегі өз орны туралы идеясын қалыптастырады. Сонымен қатар олар тұлғаның мінез-құлық моделінің қалыптасуына, оның өмірдегі мақсаттары мен оларға жету әдістеріне, азаматтық ұстанымы мен әлеуметтік белсенділік деңгейіне әсер етеді. Өзінің құндылықтар жүйесінің құлдырауымен адам жеке дағдарысқа ұшырайды, ол шатасады, өз бетінше шешім қабылдауға қиналады. Адам құндылықтарының бағажы мәні бойынша объективті, ал әрбір құндылық жеке-жеке объективті. Құндылықтар біздің қалауымызға қарамастан әлемде бар және біз оларды тек қабылдай аламыз немесе қабылдамаймыз. Алайда жеке тұлғаның құндылық жүйесі және оның иерархиясы қатаң субъективті, ол белгілі бір адамның тәжірибесінен, білімінен және қажеттіліктерінен, белгілі бір адамның жеке таңдауынан туындайды [7; 8].

Негізгі және жалпыға бірдей танылған адамгершілік құндылық – адамның басқа адамдарға деген сүйіспеншілігі. Дәл осындай сүйіспеншілік адамға басқа адамдардың қажеттіліктерін түсінуге, оларға жамандық жасамауға, жанашырлыққа және өзара көмекке үйретуге, жақын адамға физикалық немесе психологиялық зорлық-зомбылық көріністерінің алдын алуға мүмкіндік береді. Бұған қол жеткізу өте қиын, өйткені адам табиғатында

бәсекелестікке, өмір сүру үшін күреске, қызғаныш пен жеккөрушілікке деген құштарлық бар. Сүйіспеншілік адамға басқа адамгершілік құндылықтардың, мысалы, басқаларға көмектесуге деген шынайы ниетпен тығыз байланысты мейірімділік пен жомарттықтың көрінуіне ықпал етеді. Бір адамның екіншісіне ең құнды сыйлығы – оның уақыты, оны отбасына, достарына, туыстарына, таныстарына және қажет болған жағдайда тіпті бейтаныс адамдарға беру керек, өйткені сыйлықтарды алудан гөрі, керісінше, сыйлау одан да жағымды. Тағы бір маңызды адамгершілік қасиет – адалдық. Адамдармен және өзіңізбен адал болу қабілеті, сіз жасаған игі істерді көрсетпеу қабілетімен бірге әрқашан құрметке ие болады. Жоғарыда аталған қасиеттері мен құндылықтары бар адам нағыз асыл тұлғаның үлгісі болып табылады. Басқа маңызды адамгершілік құндылықтардың қатарына ниеттердің позитивтілігі, басқаларға мейірімді көзқарас, альтруизм, адамдарға деген құрмет сезімі жатады [9, 87-б.].

Адамгершілік құндылықтар бірнеше санатқа бөлінеді. Олар қарым-қатынас түріне байланысты жеке, топтық және жалпыадамзаттық болып табылады, олар бірін-бірі толықтырады және бірін-бірі жоққа шығарады. Қазіргі ғалымдар жалпыадамзаттық нормаларды топтық құндылықтарға қатысты басым деп санайды, өйткені жалпыадамзаттық құндылықтар әмбебап, объективті, бейтарап болып табылады, дегенмен олар өзгеріске ұшырай алады. Тіпті сыртқы жағдайлардың өзгеруімен, қоғамды модернизациялау процесінде бұрынғы маңыздылығын жоғалтады. Белгілі бір адамның өзін-өзі жетілдіруі оның адамгершілік принциптерін сақтауымен тығыз байланысты және бұл сәйкестік қатаң және тұрақты болуы керек. Шынында да, жақсырақ болу үшін адам айналасындағы адамдарға мейірімді, мұқият және қамқор болуға тырысуы керек. Сонымен қатар барлығына және өздеріне адал болу, өз эмоцияларын, ойлары мен әрекеттерін басқаруға тырысу, өз принциптерінен бас тартпау және өз міндеттемелерін орындау пайдалы болады.

Моральдық бағдарлар мен құндылықтардың арқасында адамдар өздерінің жақындарына, достарына, қоғамына және өздеріне деген көзқарасын анықтауға мүмкіндік алады, сонымен бірге жақсылық пен жамандық, жалғандық пен адалдық, адамгершілік пен азғындық сияқты категорияларға жеке көзқарасты қалыптастырады. Моральдың қосымша функциясына оның тұлға санасының қалыптасуына ықпал етуі, сондай-ақ оның қалыптасу процесіне әсері жатады:

- өмірдің мәніне қатысты адамның көзқарастары;
- жеке тұлғаның қоғам алдындағы міндеттемелерінің шеңбері;
- басқаларды құрметтеу қажеттіліктері.

Сананың адамгершілігі арқылы адамның мінез-құлық моделі адамгершілік нормаларына сәйкес келе бастайды. Моральдық

құндылықтардың ерекшелігіне олардың сана-сезімі мен жеке адамның іс-әрекетін бақылау, соның ішінде тұрмыс саласы, тұлғааралық, отбасылық және еңбек қатынастары, басқа адамдармен байланыс сынды өмірдің бірқатар маңызды салалары жатады [10, 150-б.].

Жоғарыда аталған барлық аспектілермен адам күн сайын кездеседі, сондықтан оның мінез-құлық моделі, қоршаған шындықпен және адамдармен қарым-қатынасы моральдық идеяларға негізделген.

Адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру бойынша өзара байланысты екі процесс бар: күнделікті шындықтағы адамгершіліктің маңыздылығын түсіну және оған эмоционалды әрі шығармашылық көзқарас. Бұл процестерді эмоционалды дамумен ұштастыру керек, өйткені балаларға этика туралы ақпарат беру жеткіліксіз, содан кейін олардан моральдық нормаларды орындауды талап етеді. Бұл көзқарастарды сақтауға деген ұмтылысқа негізделген олардың моральдық нормаларға деген көзқарасын қалыптастыру өте қиын. Адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру процесінің тағы бір ерекшелігі мұндай мінез-құлық моделінің қажеттілігін түсіну болып табылады. Бұл жағдайда тікелей эмоциялар да, қоғам ішінде белгілі бір моральдық стандарттарды орнатудың ішкі қажеттілігі де маңызды болып саналады. Ғалымдар адамгершілік құндылықтарды игеруді түсіндіруге әртүрлі көзқараспен қарайды. Бұл процестерді адамдардың өздері жүзеге асырады және олардың жеке қызметіне негізделеді. Философиялық, психологиялық және педагогикалық әдебиеттерді талдауға негізделген көзқарасты игеру адамдардың мазмұнды, нәтижелі, белсенді және мақсатты компоненттерден тұратын адамгершілік нормаларын игеру процесін қамтиды деп тұжырымдайды.

Қорытынды

Біздің әрқайсымызда жеке тұлғаның рухани құрамдас бөлігін қоғамның рухани мәдениетімен байланыстыратын өзіндік құндылықтар жүйесі бар. Құндылық белгілері мұнда тұлға құрылымының маңызды компоненттері ретінде әрекет етеді, олар күрделі және көп деңгейлі интегралды құрылымдар болып табылады. Тұлға құрылымының құрамына жеке адам мен қоғам арасындағы, өзінің болашағы, бүгінгі мен өткені арасындағы өзара әрекеттесудің әртүрлі деңгейлері, сондай-ақ адамның қоршаған әлем туралы санасы мен танымының формалары кіреді. Демек, адамның құндылық бағдарларының негізі белгілі бір құндылық жүйесі болып табылады, оның ішінде адам санасында тұлғаны қоршаған әлеммен таныстыру процесінде қалыптасқан моральдық құндылықтардан тұрады.

Пайдаланылған деректер тізімі

- 1 Абай. Сөздер кітабы. Өлең. – Алматы: Ел, 1993. – 225 б.
- 2 **Барлыбаева, Г. Г.** Қазақ философиясындағы этикалық идеялардың эволюциясы. – Алматы: Егемен Қазақстан, 2011. – 112 б.
- 3 **Барлыбаева, Г. Г.** Абай қазақ халқының рухын білдіруші ретінде / Егемен Қазақстан, 2014. – № 4 (48). – Б. 62–69.
- 4 **Шәукенова, З. К., Нұрмұратова, С. Е.** Қазақтардың рухани әлемі: әл-Фарабиден Абайға дейін. – Алматы : Философия, 2016. – 134 б.
- 5 **Нысанбаев, А. Н., Барлыбаева, Г. Г.** Этика қазақ философиялық ойының өзегі ретінде // Философия мәселелері. 2012. – № 10. – Б. 65–74.
- 6 Әлемдік философиялық мұра. Жиырма томдық. 3-том. – Алматы : Жазушы, 2005. – 568 б.
- 7 **Есентайұлы, С.** Құндылықтардың төресі // Қазақ әдебиеті, №8 (3224)
- 8 **Yergaliyeva, S. Zh., Anesova, A. Zh., Melnyk, N. V., Uaikhanova, M. A., Sarybayeva, B. Zh.** Linguistic-Personological Strategies and Practices of Commenting on Political Texts in Virtual Space // International Journal of Society, Culture & Language, No 10 (3). 2022, – P. 125–136. DOI: <https://doi.org/10.22034/ijscel.2022.558154.2714>
- 9 **Нысанбаев, Ә.** Қазақ философиясының рухани бастаулары / Егемен Қазақстан. 2014. – № 2. – Б. 85–88.
- 10 **Жүсіпов, Н. Қ., Баратова, М. Н.** Мәшһүр Жүсіптің халық ауыз әдебиетін жинау тарихы // Торайгыров университетінің хабаршысы. – № 1. – Павлодар, 2023. – Б. 147–156.

References

- 1 Abaj. Sozder kitaby. Olen [Abai. Book of words. Poem]. – Almaty : El, 1993. – 225 p.
- 2 **Barlybaeva, G. G.** Abaj kazak halkynyn ruhyn bildirushi retinde [The evolution of ethical ideas in Kazakh philosophy]. – Almaty : Sovereign Kazakhstan, 2011. – 112 p.
- 3 **Barlybaeva, G. G.** Abaj kazak halkynyn ruhyn bildirushi retinde [Abay as a personification of the spirit of the Kazakh people] / Sovereign Kazakhstan, 2014. – № 4(48). – P. 62–69
- 4 **Shaukenova, Z. K., Nurmuratova, S. E.** Kazaktardyn ruhani alemi: al-Farabiden Abajga dejin [The spiritual world of Kazakhs: from Al-Farabi to Abai]. – Almaty : Philosophy, 2016. – 134 p.

5. **Nysanbayev, A. N., Barlybaeva, G. G.** Etika kazak filosofiyalyk ojynyn ozegi retinde [The ethics as the core of Kazakh philosophical thought]. // The problems of philosophy. – 2012. – № 10. – P. 65–74

6 Alemdik filosofiyalyk mura [World philosophical heritage]. Twenty volumes. Volume 3. – Almaty : writer, 2005 – 568 p.

7 **Yesentayuly, S.** Kundylyktardyn toresi [The judge of values] // Kazakh literature, No 8 (3224)

8 **Yergaliyeva, S. Zh., Anesova, A. Zh., Melnyk, N. V., Uaikhanova, M. A., Sarybayeva, B. Zh.** Linguistic-Personological Strategies and Practices of Commenting on Political Texts in Virtual Space // International Journal of Society, Culture & Language, No 10(3). 2022, – P. 125–136 DOI: <https://doi.org/10.22034/ijsc.2022.558154.2714>

9 **Nysanbayev, A.** Kazak filosofiyasynyn ruhani bastaulary [The spiritual origins of Kazakh philosophy] / Sovereign Kazakhstan. – 2014. – № 2. – P. 85–88

10 **Zhusupov, N. K., Baratova, M. N.** Mashhur Zhუსiptin halyk ауыз адебиетін зһинау тарихы [The history of the collection of Mashhur Zhұsup’s oral literature] // Bulletin of Toraighyrov University. –2023. –No 1. – P. 147–156

29.04.24 ж. баспаға түсті.

29.05.24 ж. түзетулерімен түсті.

25.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

**А. К. Нурбанова*

Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.

Поступило в редакцию 29.04.24.

Поступило с исправлениями 29.05.24.

Принято в печать 25.11.24.

ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ В ТРУДАХ КАЗАХСКИХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ

В данной статье анализируется процесс обновления казахской культуры с уникальным духовным содержанием и эстетическими особенностями. Авторы статьи считают одной из актуальных задач современного Казахстана обращение к проблемам нравственности, их понимание и модернизация духовности казахского народа. В статье обсуждается этическое наследие замечательной галактики казахских мыслителей, не упоминавших о советском периоде. Авторы указывают, что философская этика казахов не

стоит на месте: изменился социокультурный контекст, вместе с ним изменилась и развилась философско-этическая мысль, отвечая на вызовы своего времени. Основные этапы становления и развития философского творчества казахских мыслителей были связаны с изложением новых принципов и идей, стремящихся изменить судьбу своего народа к лучшему. Казахская философская этика приобретает свой особый национальный характер не в ответах, а в вопросах, в выборе проблематики. Основой ценностных ориентаций человека является определенная система ценностей, включающая в себя моральные ценности, сформированные в человеческом сознании в процессе ознакомления личности с окружающим миром. В статье делается вывод о том, что казахские писатели-мыслители сформулировали сложные экзистенциальные проблемы не только для национальной традиции, но и выходят за ее пределы, пополняя сокровищницу мировой этической мысли.

Ключевые слова: этическая мысль, казахский народ, духовность, возрождение, нравственность, интеллектуальная культура.

*А. К. Nurbanova

NJSC «Toraighyrov University»,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 29.04.24.

Received in revised form 29.05.24.

Accepted for publication 25.11.24.

SPIRITUAL AND MORAL VALUES IN THE WORKS OF KAZAKH ENLIGHTENERS

This article analyzes the process of updating Kazakh culture with a unique spiritual content and ethical and aesthetic features. The authors of the article consider one of the urgent tasks of modern Kazakhstan to address the problems of morality, their understanding and modernization of the spirituality of the Kazakh people. The article discusses the ethical legacy of a remarkable galaxy of Kazakh thinkers who did not mention the Soviet period. The authors point out that the philosophical ethics of the Kazakhs does not stand still: the socio-cultural context has changed, along with it the philosophical and ethical thought has changed and developed, responding to the challenges of its time. The main stages of the formation and development of philosophical creativity of Kazakh thinkers were associated with the presentation of new principles and ideas seeking to

change the fate of their people for the better. Kazakh philosophical ethics acquires its own special national character not in answers, but in questions, in the choice of issues. The basis of a person's value orientations is a certain value system, which includes moral values formed in the human consciousness in the process of familiarizing the individual with the world around him. The article concludes that Kazakh writers and thinkers have formulated complex existential problems not only for the national tradition, but also go beyond it, replenishing the treasury of world ethical thought.

Keywords: ethical thought, Kazakh people, spirituality, renaissance, morality, heritage, intellectual culture.

Теруге 25.11.2024 ж. жіберілді. Басуға 25.12.2024 ж. қол қойылды.
Электронды баспа
4,57 МБ RAM
Шартты баспа табағы 30,79. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.
Компьютерде беттеген: А. К. Темиргалинова
Корректор: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас
Тапсырыс № 4311

Сдано в набор 25.11.2024 г. Подписано в печать 25.12.2024 г.
Электронное издание
4,57 МБ RAM
Усл. печ. л. 30,79. Тираж 300 экз. Цена договорная.
Компьютерная верстка: А. К. Темиргалинова
Корректор: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас
Заказ № 4311

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.
67-36-69
e-mail: kereku@tou.edu.kz
www.vestnik.tou.edu.kz